

Francis Fukuyama

KRAJ POVIJESTI I POSLJEDNJI ČOVJEK

Hrvatska Sveučilišna naklada, Zagreb,
1994., str. 666.

Mnogima će se ideja o kraju povijesti učiniti apokaliptičnom, katastrofičnom ili, blaže rečeno, pesimističnom. Ona veliki dio ljudskog vremena, vremena koje pripada budućnosti, dovodi u pitanje; određuje cilj iz perspektiva prošlosti i sadašnjosti, s jedne, te tu ciljnost interpretira kao konačnost, s druge strane. Fukuyamin teorijski pristup je upravo takav: povijest je shvaćena kao napredujući proces, teleološki obilježen. Povijest je smisljeni model ljudskog izdizanja iz prirodnog stanja (inicijalno stanje, apstrahirano kroz misaoni eksperiment) zbog niza razvojnih proturječnosti ka sve savršenijem stupnju tog razvoja. Opći razvoj nije tek kompromis napretku već je i metafizičko sredstvo dokidanja prethodnog stupnja nesavršenosti, a u korist budućega višeg stupnja. Tako shvaćena povijest jest Opća Povijest, koja nije tek "katalog događaja" već pokušaj da se pronađe smisao čovjekovog putovanja kroz vrijeme, ili figurativno, Arijadina crvena nit vodilja.

Referencije Fukuyama pronalazi duboko u filozofsko-povijesnom stvaralaštvu. Prve ideje o povijesti kao procesu, bolje rečeno, o povijesti koja ima kraj, nalazimo u kršćanstvu (ili religijskoj interpretaciji), a zatim dalje u filozofijama Galileja, Bacona, Descartesa i napose prosvjetitelja. Odlike tih prvih interpretacija svode se na pronalaženje duhovnih ili zakonitih latentnih obilježja sve pojavne stvarnosti (npr. Opći zakon). Povijest se ne izdvaja posebice, kao oblik manifestacije duha, već je tek oblik pamćenja ili reprezentacije (pomiješana s nekritičkim i dogmatskim tumačenjima).

Najozbiljnije napore autor pripisuje njemačkim klasičnim idealistima. Imanuel Kant je prvi koncipirao povijest kao teleo-

loški proces; povijest je progresistička i evolutivna. Cilj je određen kao ostvarenje SLOBODE u spoju sa neodoljivom silom pravde, CIVILNIM USTAVOM. Time ujedno dobivamo i kriterije povijesnog napretka. Daljnje napore poduzima direktni Kantov nastavljatelj, Hegel. Njegova je povijest "napredovanje svijesti o SLOBODI", a predstavlja se kao razvoj svijesti i znanja iz čiste mogućnosti u stvarnost. Hegel nastoji postulirati Opću Povijest. Dijalektika je metoda, ali i glavna odlika mehanizma povijesti. Uzdizanjem iz proturječnosti, svaki se prethodni stupanj povijesti dokida u slijedećemu. Taj je postupak smislen, odnosno ima kraj. Moderna ustavna država, u obliku ustavne monarhije, utjelovljenje je one povijesno protežuće potencijalne slobode. Na ovom se mjestu nadovezuje i Marxova koncepcija povijesti, koja je također dijalektična, ali s bitnom razlikom u precepciji kraja. Kraj povijesti je obilježen stvaranjem određenog tipa utopijske zajednice, koja nije produkt samoperpetuirajuće povijesti već djelovanja određene klase ljudi. Također se na ovu liniju nadovezuje i A. Kojève, Hegelov interpretator.

Poseban vid Opće Povijesti nalazimo i u teorijama modernizacije, koje se ovdje uklapaju više oblikom budućeg društva (koje je slično Fukuyaminom opisu) i njegovom distribucijom kao tipa u povijesti nego samim viđenjem povijesti.

Liberalna je demokracija taj konačni iskorak prema vječnosti, po Fukuyami. Ona svoje vrijednosti društvenoga, političkoga i gospodarskog sustava definira kao najbliže vrijednostima u filozofijama povijesti. Četiri su osnovna kriterija takvog socijalnog ustrojstva: 1. TRŽIŠNA EKONOMIJA, 2. PREDSTAVNIČKA VLAST, 3. IZVANJSKA SUVERENOST i 4. PRAVNA DRŽAVA.

Autor je mišljenja da suvremena događanja demantiraju mogućnost alternativnoga političkoga i socijalnog projekta do onoga koji je ostao na bojnopolju povijesti. Takvo je uređenje sposobno riješiti najveći broj problema, bez vidljivih proturječnosti i stremeći kolektiranju ostvarenja svih prethodnih kriterija. Općenito, mjerila su liberalizacija privrede (liberalizam shvaćen

kao pravo "prakticiranja" sloboda i priznanje privatnog vlasništva) i demokratizacija politike (demokracija shvaćena kao primjena građanskih, religijskih i političkih prava izuzetih od bilo kojeg oblika kontrole), s naglaskom na ekonomizaciju kao glavno obilježje svih sfera globalnog poretka.

Do zaključka da je liberalna demokracija smisao smislene povijesti Fukuyama dolazi negativno iz dva razloga. Jedan je što je danas liberalizam ostao jedini društveni sustav koji ima masovnu podršku, svi su ostali povijesno poništeni (fašizam, komunizam), a drugi je što je to najstalniji od svih makropolitčkih i makrosocioloških fenomena u posljednjih četiri stotine godina. Vrijednost ovog poretka je što je liberalizam IDEJA a ne praksa. U tome leži argumentiranost legitimiteta a i suvereniteta naroda liberalne demokracije.

Drugi dio naslova knjige, *Posljednji čovjek* tiče se izdvojene problematike koja po sebi ne pripada kraju povijesti, sa dodatkom da je vrlo aktualna (a u filozofskoj i sociološkoj literaturi prepoznata kao položaj čovjeka u postindustrijskim ili postmodernim društvima). Opisom takvog čovjeka Fukuyama se bavi u posljednjem dijelu knjige; no, riječ je o eroziji filozofsko-povijesnog individuuma i subjekta (ili nositelja svrhovitosti samoostvarenja).

Djelo *Kraj povijesti i posljednji čovjek* izdano je kao obrazloženje i proširenje osnovne ideje iznesene u članku časopisa THE NATIONAL INTEREST (ljetno, 1989.), pod naslovom THE END OF HISTORY. Ovdje je prikazano kao opsežno ostvarenje s bogatstvom ilustracija, argumentacija, priloga iz kojih možemo plastično vidjeti inače vrlo složenu teorijsku kompoziciju. Ta se složenost odnosi na široko područje potkrepljenja, ali je Fukuyama stilom jednostavnoga i preglednog izlaganja u mnogome pridonio jasnoći. Postoji pet tematskih cjelina.

1. Društvo je XIX. stoljeća vjerovalo u demokraciju, stoga su očekivanja od XX. st. bila usmjerena baš ka njenom usavršavanju ili potpunom ostvarenju. To se nije ostvarilo zbog dviju globalnih kriza u XX. stoljeću. Jedna je od njih politička. To je onaj dio

"čudljivosti" XX. stoljeća koji je preko fenomena dva svjetska rata, fašizma, staljinizma završio tragično za desetke milijuna nedužnih ljudi, dovodeći time u pitanje koncepciju svjetske Opće Povijesti kao smislenog i napredujućeg procesa. Ne iznalazimo niti jednu poziciju dostatnoga i odgovarajućeg obrazloženja za te fenomene. Druga je intelektualna kriza zapadnjačkog racionalizma kojom se upada u antinomije sustava liberalna demokracija - tehnološki razvoj - potrebe - individuum, kao i suprotnost stalnog očekivanja kraja komunizma i socijalizma, koji su se, po nekim koncepcijama, učvrstili i obranili za dugo vrijeme. Za Fukuyamu se kraj XX. stoljeća javlja kao izlaz iz slijepe ulice, nudeći razjašnjenja i konačne dokaze.

Propadaju komunizmi, različite inačice socijalizma, vojne diktature, autoritarni režimi, fašizmi. Dolazi do općeg obrata protiv totalitarizma, do demokratizacije Južne Amerike, Azije i najnovije istočne Europe. Taj je proces globalan, a definiran u trokutu pojmova: liberalna demokracija, tržište i sloboda. Ta događanja su ujedno jedinstveni i nepobitni dokazi Fukuyamine teorije.

2. Na ovom se mjestu izlaže teorijsko usmjerenje (u uvodu prikaza!), kao i teorijska polazišta ovog djela. Treba dodati da je teorijska kompozicija toliko široka jer se zasniva na općim temeljima razvoja čovjeka, a to se ne manifestira tek preko političkog djelovanja već preko kulturnoga, filozofskoga i znanstvenog razvoja. Mehanizam želje je poseban vid razvoja koji nalazimo u Fukuyami. On tjera na stvaranje uvjeta, zadovoljenje ili realizaciju ciljeva u svezi s pragmatičkim potrebama civilizacije. To se reflektira u potrebi primjene znanja i znanosti kojih su osnovna obilježja kumulativnost i usmjerenost. Tako nas to vodi od prirodnog stanja do modernog doba u zadovoljenju potrebe. Humanizam je etička podloga modernizacije. No ona je izmislila, preko potreba tržišta, i svoj surogat; naciju. Modernizacija i nacija surađuju u svladavanju prepreka (često primitivan narod ili druga nacija), a posebice na polju upotrebe vojne tehnike. Rat i vojska bili su često generatori te suradnje, od koje su svi imali koristi.

Moderna je znanost latentni obrazac moderne civilizacije. Ona je tehnokratski pristup problemima svih područja ljudske djelatnosti učinila nužnim. Danas je sustav potreba složen, kao i sama znanost koja ih zadovoljava. Stoga je to zatvoren krug iz kojeg nema izlaza.

Moderna znanost tvori i složeni sustav ljudskih vrijednosti, institucija, proizvodnje, podjele rada, obrazovanja. Tome svemu ipak, po najvećem broju odgovarajućih komponenti, kao društveni sustav najbolje odgovara liberalna demokracija. Važnost mehanizma želje je ne samo u lokalnom prihvaćanju napretka već i u dimenziji transnacionalnih ujedinjenja vrijednosti i dostignuća na tom polju.

3. U ovom se poglavlju autor pita o pokretaču povijesti. Nedostatno je reducirati ga na neki specifični nagon, primjerice Marxov ekonomski nagon. Pokretač povijesti zahtijeva detaljnu analizu svih uvjeta, kako psiholoških tako i onih koji pripadaju ljudskoj okolini i situaciji.

Najvažniji mobilizator svih ljudskih aktivnosti, odnosno na svim područjima djelovanja čovjeka je *borba za priznanje*. U političkoj su teoriji dobro znane interpretacije prirodnog stanja i intencija koje čovjeka tjeraju izvan toga prirodnog stanja, a i mehanizma njegovog povratka u slučaju ostvarenja razumskoga, odnosno prirodnog poretka. Fukuyama se i ovdje oslanja na Hegelovu definiciju prirodnog stanja, inicijalnog sukoba i želje za priznanjem. Priznanje čovjeka je vrednovano mjerom ostvarenja instinskog čovjeka koji je prije svega slobodan. Puna sloboda je prva filozofsko-antropološka osobina čovjeka koji je dostigao potpunu kontrolu nad nagonima, a na stupnju dokinutosti svih proturječnosti. Drugi dio teorije o priznanju Fukuyama posvećuje Platonovoj trodjelnoj podjeli duše; razumu, *thymosu* (hrabrost, srčanost) i požudi. Kao bitan dio duše autor izdvaja thymos, važan iz dva razloga: thymos potječe iz osjećaja dostojanstva ili osjećaja vrijednosti (priznanja), taj je osjećaj (bolje rečeno, bijes) osobina svakog čovjeka. Dva su moguća izopačenja thymosa; *megalothymia*, prenatrpanost želja za priznanjem ili prekomjerna ambicija u funkciji po-

jedinca, i *isothymia*, niveliranje priznanja ili jednakog priznanja za sve.

Timotično se priznanje uklapa u opću povijest kao ljudska potreba, ostvariva jedino u velikom naporu savladavanja prepreka i proturječnosti. U konačnom obliku društva, liberalnoj demokraciji, timotično će priznanje biti ostvareno kao *isothymia*. Na ovom mjestu autor iscrpno analizira odnos između gospodarskog napretka i thymosa putem veze o rastu ljudskih potreba za priznanjem i zadovoljavanjem te potrebe, npr. biti gospodar nad prirodom.

4. Moguća sredstva zadovoljenja želje za priznanjem Francis Fukuyama veže za religiju, naciju, ili u njihovoj službi fanatizam. Takve su verzije thymosa prije svega megalothymotične i to bi moglo biti općim uzrokom kako današnjih i prošlih ratova i borbi.

Civilna bi kultura, kao izraz najvišeg stupnja razvoja po pripadnosti političkoga, mogla definirati buduću zajednicu (ili već sadašnju). To je vrijeme tolerancije, kooperacije, sekularizacije, racionalizma itd.

Thymos se može zadovoljiti na još jedan način, a to je područje rada. Thymos je neka vrsta duha pokretača rada, a nama ozbiljena kao skup etičkih principa koji determiniraju određenu percepciju rada.

Danas su dva fenomena u politici pretežna: pobjeda suverene, univerzalne i homogene države, te trajnost suvereniteta naroda. Moguće kombinacije ova dva fenomena mogu se odrediti na slučaju posthladnoratovskog doba: negativna diverzija značila bi nacionalističke revivale, uz poraz liberalne doktrine, dok bi pozitivna nužno završila liberalnom demokracijom, na što događanja upućuju. Stoga, jer se svijet nepovratno mijenja ovoj pozitivnoj verziji, slika svijeta će dobiti i specifičan izgled: s jedne strane, **POSTHISTORIJSKI SVIJET** postignutoga i dorečenog cilja i **POVIJESNI SVIJET** koji taj svoj put tek mora dovršiti.

5. U ovom je dijelu riječ o "posljednjem čovjeku". To je čovjek dostignute slobode, samoostvaren i bez proturječja. No, takva idealna koncepcija odmah nailazi na prepreke i demante neposrednog iskustva. To su nezaposlenost, zagađivanje, droga, kriminal... Osim toga, široko rasprostranjena i u raznim

obicima prisutna socijalna nejednakost može postaviti vrlo važno pitanje: je li liberalna demokracija zbilja zadovoljavajuća i bez unutrašnjeg proturječja? Treba konstatirati da društvo teži općoj isothymii (unutar ljudskog društva, ali i unutar prirode uopće: svaki životni oblik se podiže na razinu COV-JEKA) i ta težnja obilježava borbu protiv prethodno spomenutih nepravilnosti. Temelj uspješnosti isothymie je u podršci zakona, koji se ostvaruje uz pomoć svoga najjačeg sredstva: države.

Temeljni etički princip je relativizam, a svaki se čovjek posvećuje usavršavanju svog stila, sigurnosti, zdravlja. Nema više "romantičnog" poriva borbe radi priznanja, nema više velikog pojedinca koji borbom simbolizira cijeli ljudski rod, nema volje za moći (Nietzsche). Posljednji - demokratski čovjek je sve postigao, nema više potrebe riskirati život da bi dokazao čovječnost. To je slika posljednjeg čovjeka.

Glavni je problem modernog društva kako pojedincu osloboditi "višak energije", koji ostaje dominantnim i u posthistorijskoj zajednici ako su mogućnosti velike (rad, zajednica, demokratski izbori...).

Dakle, je li kraj povijesti blizu? Kratak i precizan odgovor na to pitanje, unatoč iscrpnosti Fukuyamine analize, nije moguć. Nije moguć iz razloga kulturnog relativizma, različitih koncepcija napretka, različitih "povijesnih ciljeva", različitosti polaznog stajališta itd. Ti i slični razlozi daju nam dovoljno osnova da zaključimo kako je kraj povijesti moguć unutar teorije točno definiranih pozicija, jer jedino tako možemo govoriti i o određenoj smislenosti ove koncepcije.

Francis Fukuyama, vidjeli smo, probleme svog djela izvodi iz najsvremenijih događaja, proučavajući ih pod povećalom opće povijesti. Oštar stav o kraju povijesti nužno se otupljuje na pitanju budućnosti koju sva društva nisu jednako ostvarila, a niti jednako zamislila. Osim toga, budućnost, ma kakva bila, bitan je dio vremenitosti čovjeka pojedinca, ali i cijelog društva. Zato se treba upitati - možemo li bez nje?

Zvonimir Bošnjak

Daniel Yankelovich

NOVA PRAVILA

Globus, Zagreb, 1994., str. 321.

Priča koju D. Yankelovich želi ispričati u ovoj knjizi odnosi se na određeni izraz američke kulture - potragu za *samoispunjenjem* - i teškoće koje ona uzrokuje pojedincima i naciji. Teškoće o kojima je riječ frustriraju one koji kroz njih prolaze i često ljute nas ostale uzrokujući raspad obitelji, nemirno mijenjanje zaposlenja i mjesta stanovanja te beskonačno razmišljanje o vlastitim unutrašnjim potrebama i neizraženim sposobnostima.

Kroz djelo sastavljeno od četiri poglavlja (čiji je podnaslov *Traganje za samoispunjenjem u svijetu izokrenutih vrijednosti*), autor nas uz pomoć više nego dovoljnog broja konkretnih primjera uvodi u ono što smatra temeljnim problemom svih onih koji žele "svoje mjesto pod suncem". *Prvi* dio knjige ukratko utvrđuje promijenjenu okolinu s kojom se borimo i iz te perspektive ocjenjuje negativna obilježja današnjih strategija samoispunjenja, kao i prilagodljivije i produktivnije reakcije nekih Amerikanaca na manje popustljiv svijet. *Drugi* dio proučava osobne povijesti i rezultate autorovog istraživanja, kako bi se ilustrirao široki raspon životnih eksperimenata u koje su se Amerikanci upuštali u potrazi za samoispunjenjem, te opisuje značajke ljudi najizravnije uključenih u taj proces. *Treći* dio izbliza promatra ekonomijsku realnost s kojom se mora računati tragajući za samoispunjenjem u budućnosti. *Četvrti* dio razrađuje lekcije koje su Amerikanci naučili iz eksperimenata sa svojim životima i opisuje pojavu nove društvene etike obveze (nova pravila življenja), u koju valja polagati nade za budućnost.

Etika potrage za samoispunjenjem odbacuje mnoga tradicionalna pravila ponašanja. U svojoj skrajnosti nova pravila naprosto postavljaju naglavce stara pa umjesto stare *etike samozataje* nailazimo na ljude koji